

AHFEŞ el-EVSAT

(الافخس الأوسط)

Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî
el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat
(ö. 215/830 [?])

Basra dil mektebinin tanınmış âlimi.

Aslen Belhli olup Basra'da yaşadı. Mücâşî b. Dârim oğullarının âzatlısıydı. Ahfeş lakabıyla tanınan Arap dil âlimlerinin tarihî sıra itibarıyla ikincisi ve en meşhur olanıdır. Ahfeş el-Ekber (el-Ke-bîr) diye bilinen Ebû'l-Hattâb'dan sonra bir müddet Ahfeş el-Asgar (es-Sagîr) lakabı ile anıldı. Ancak bu unvan daha sonra yetişen Ali b. Süleyman'a verilince kendisi tabakat yazarlarınca Ahfeş el-Evsat diye anılmaya başlandı ve nahiv sahasındaki otoritesi sebebiyle Ahfeş denilince ilk akla gelen o oldu. Tahsilini Basra'da tamamladı. En meşhur hocası, yaşça kendinden küçük olan Sîbeveyhi'dir. Hocasının hocalarından da okumuştur.

Ahfeş el-Evsat, Sîbeveyhi'nin en güçlü ve en meşhur talebesi, aynı zamanda yakın dostu oldu. Hocasının ölümünden sonra da onun *el-Kitâb*'ını okuttu ve bu eseri ilim dünyasına tanıttı. Hocasî Sîbeveyhi, Bağdat'ta Kisâî ile yaptığı meşhur münazarada yenik sayılınca Basra'ya döndü; uğradığı haksızlığı Ahfeş'e anlattı ve Ahvaz'a gitti. Ahfeş de Kisâî ile görüşmek üzere Bağdat'a hareket etti. Kisâî'ye yönelttiği sorularla onu zor durumda bırakmasına rağmen Kisâî'nin yakın ilgisini gördü ve onun isteği üzerine yanında kalarak çocuklarına ders verdi; kendisine de Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okuttu. Yine Kisâî'nin ısrarı üzerine Me'âni'l-Kur'ân adlı eserini yazdı. Daha sonra Kisâî ile talebesi Ferrâ bu eseri örnek alarak aynı isimdeki kitaplarını yazdılar.

Nahivden başka kelâm, tefsir ve aruzla da meşgul oldu. Bununla beraber çalışmalarının ağırlık noktasını dil konuları teşkil etti. Halîl b. Ahmed'in on beş bahirlik aruz sistemine *el-habeb* veya *el-mütedârik* adıyla bir bahir daha ekleyerek aruz bahirlerini on altıya çıkardı. Sîbeveyhi'ye birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri sürdü. Bu görüşlerin birçoğunu benimseyen Küfeli dil âlimleri daha sonra Küfe dil mektebini meydana getirdiler. Talebeleri arasında Ebû Osman el-Mâzinî, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Riyâşî ve Kisâî gibi âlimler vardır. Onun Mu'tezile mezhebinden ol-

duğu bilinmektedir. Muhtelif kaynaklarda 210 (825), 215 (830) veya 221 (836) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-Kavâfi*. İlk defa 1970 yılında Dr. İzzet Hasan tarafından Şam'da, ikinci defa Ahmed Râtûb en-Neffâh tarafından 1974'te Beyrut'ta yayımlanmıştır. 2. *Me'âni'l-Kur'ân*. Dr. Fâiz Fâris'in tahkik ettiği ve 1979 yılında iki cilt halinde Kuveyt'te basılan eseri ayrıca Abdülemîr Muhammed Emîn el-Verd de neşretmiştir (Beyrut 1985). 3. *Kitâbü'l-'Arûz*. Tek nüshası Tanta Ahmedîyye Kütüphanesi'nde (nr. 38/4865) bulunan on dört varaklık bu risâleyi Seyyid el-Bahrâvî Kahire'de yayımlanan *Fuşûl* dergisinde neşretmiştir (1986, VI, sy. 2, s. 125-161). Diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Evsat fi'n-naḥv*; *Kitâbü'l-Mekâyis fi'n-naḥv*; *Kitâbü'l-Mesâ'ili'l-kebîr*; *Kitâbü'l-Mesâ'ili's-sagîr*; *Kitâbü Şifâtü'l-ganem ve elvâniḥâ ve 'ilâciḥâ ve esnâniḥâ*; *Kitâbü'l-Vâhid ve'l-cem' fi'l-Kur'ân*; *Kitâbü't-Taşrif*; *Kitâbü'l-Aşvât*; *Kitâbü'l-Erba'a*; *Kitâbü'n-Nevâdir*; *Kitâbü'l-İştikâk*; *Kitâbü Ġaribi'l-Kur'ân ve Ġaribi'l-ḥadis*.

BİBLİYOGRAFYA :

Sırafî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîn el-Baṣriyyîn* (nşr. F. Krenkow), Paris 1936, s. 4; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978, s. 77-78; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'* (nşr. Ahmed Ferid Rifâî), Kahire 1355-57/1936-38 — Beyrut, ts. (Dâru lḥyâi't-türâsi'l-Arabî), XI, 224-230; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhür-ruvât* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1369-93/1950-73, II, 36-43; İbn Hallikân, *Vefeyât* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1968-72, II, 380-381; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 206-208; Safedî, *el-Vâfi*, XV, 258-260; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1384/1964 — Beyrut 1399/1979, I, 590-591; *Keşfüz-zunûn*, I, 201; II, 1207, 1387, 1391, 1392, 1438, 1451, 1463, 1670, 1729, 1730, 1792; Tâhâ er-Râvî, *Târîḫü 'ulûmi'l-luġati'l-'Arabiyye*, Bağdat 1949, s. 94; Sezgin, *GAS*, II, 613; VIII, 80; IX, 68-69, ayrıca bk. İndeksler; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 94-108; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 61; a.mlf., "Mütedârik", *İA*, VIII, 853; Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973-74, I, 323-324; Fâiz Fâris, *Me'âni'l-Kur'ân* [Ahfeş el-Evsat], Kuveyt 1400/1979, Mukaddime, s. 13 vd.; Ömer Ferûh, *Târîḫü'l-edebi'l-'Arabî*, I, 217-218; Ziriklî, *el-A'lâm* (nşr. Zühayr Fethullah), Beyrut 1984, III, 101-102; Abdülemîr Muhammed Emîn el-Verd, *Menhecü'l-Ahfeşî'l-Evsat fi'd-dirâseti'n-naḥviyye*, Beyrut-Bağdat 1395/1975; Mahmûd Hüsnî Mahmûd, "Min Mevâzi' il ḥaṭḥ beyne'l-Eḥfâş en-nuḥât", *MMLAÜr.*, sy. 17-18 (1402-1403/1982), s. 35-54; Seyyid el-Bahrâvî, "Kitâbü'l-'Arûz", *Fuşûl*, VI/2, Kahire 1986, s. 125-126; Brockelmann, "Ahfeş", *İA*, I, 156-157; a.mlf. — Ch. Pellat, "al-Akhfash", *EI*² (Fr.), I, 331.

İNCİ KOÇAK

AHİR

(bk. İSTABL, MİRÂHUR).

AHISKA

Gürcistan Sovyet Sosyalist
Cumhuriyeti'nde bir şehir.

Akıska, Ahışa olarak da bilinen ve günümüzde Akhaltsikhe adını taşıyan şehir Posof ırmağı üzerinde kurulmuş olup Türkiye sınırına 15 km. uzaklıktadır. XIX. yüzyılın sonlarında 30.000'e ulaşan nüfusu, 1968 sayımında 18.000 olarak tesbit edilmiştir.

Ahıska, Gürcüce "yeni kale" anlamına gelen *ahal-tsihenin* Türkçe ve Farsça şeklindedir. Bölge ilk İslâm fetihleri sırasında Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Şam Valisi Muâviye'nin kumandanlarından Habîb b. Mesleme tarafından fethedildi (642). Selçuklular zamanında Alparslan tarafından ele geçirilen (1068) Ahıska, 1267-1268 yıllarında Moğollar'ın hâkimiyeti altına girdi. Daha sonra bölgedeki mahallî valiler yarı bağımsız olarak atabeg unvanını aldılar. Ahıska, Ardahan, Artvin kesimlerinin idarecileri olan atabegler, 1268-1578 tarihleri arasında bölgenin yönetimini ellerinde tuttular ve bu dönemde İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu devletlerine bağlı kaldılar. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında dolaylı olarak yardımı görülen Ahıska atabegleri, Lala Mustafa Paşa'nın Çıldır Savaşı (1578) sonunda Osmanlı idaresine girdiler. Son atabeg Minûcihr bağlılığını bildirerek müslüman oldu ve Mustafa Paşa adını aldı. Bu tarihten sonra Ahıska yeni kurulan Çıldır eyaletinin merkezi haline getirildi. Ancak Çıldır'ın savaşlarda harap olması üzerine Ahıska eyalet oldu. Bir ara Safevîler'in eline geçen şehir, 1635'te Osmanlılar tarafından geri alındı. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması'yla Rusya'ya terkedildi. Ahıska'nın Rusya'nın eline geçmesi halk arasında büyük üzüntü yarattı ve pek çok ağdın söylenmesine sebep oldu. 1853-1856 Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı ordusuna yardımcı olan Ahiskalılar, savaş sonunda Rusya'nın baskısından kaçarak Erzurum'a sığındılar. 1918 Mondros Mütarekesi'ne göre Ahıska ve Ahil-kelek sancakları, merkezi Kars olan yerli geçici hükümete (Millî Şûra Teşkilâtı) katıldılar. Millî Gürcistan hükûmeti Ha-

ziran 1918'de Trabzon Antlaşması'yla bu iki sancağı resmen Türkiye'ye bıraktı. Fakat 13 Nisan 1919'da İngilizler'in Kars'ı işgali ve Millî Şûra'nın dağıtılması üzerine Ahıska Gürcistan tarafından işgal edildi ve 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tiflis vilâyetine bağlandı. Bugün aynı adı taşıyan bölgenin idarî merkezidir. Batum, Ahılkelek ve Borcomi'ye kara ve demiryoluyla bağlıdır. 1940 yılında bulunan linyit madenleri Ahıska'nın önemini giderek arttırmış ve burada enerjiye dayalı endüstri tesisleri kurulmuştur.

Önemli bir stratejik mevkiye bulunan Ahıska'da Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyılda taş bir kale, kale içinde bin yüz kadar toprak ev, pek çok cami, hamam, medrese ve han bulunmaktaydı. Mimari eserler arasında Ahmediye Camii, Medrese ve Sebili bir külliye teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 290; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s. 408-409; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 321-322; *Kâmûsü'l-a'lâm*, I, 46; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri 1578-90*, İstanbul 1962, s. 187; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976; a.mlf., "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *TK*, VIII/87 (1970), s. 203-206; İsmail Kayabalı—Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *TK*, XI/126 (1973), s. 324-536; W. Barthold, "Akıska", *İA*, I, 240; V. Minorsky, "Akhiskha", *El²* (İng.), I, 325; "Akhalsikhe", *Great Soviet Encyclopedia*, New York 1973, II, 71.

İDRİS BOSTAN

AHÎ

(bk. AHİLİK).

AHÎ, Benli Hasan

(ö. 923/1517)

Divan şairi.

Niğbolu'da Tirsinik'te doğdu. Seydi Hoca ile Melek Kadın'ın oğludur. Asıl adı Hasan olup daha çok Benli Hasan lakabıyla tanınmıştır. Sessiz tabiatı yüzünden Dilsiz Dânişmend olarak anılmıştır. Zengin bir tüccar olan babasının ölümü üzerine onun yolunu tutarak ticarete başladıysa da annesinin yeniden evlenmesine gücendi ve vatanını terkedip İstanbul'a gitti. İleri bir yaşta olma-

sına rağmen tahsile başladı, kırk yaşlarında Kara Bâlî'den mülâzım oldu. Bu arada şiir ve nesirleriyle adını duyurmaya başladı. Rivayete göre, Yavuz Sultan Selim şiirlerini görüp beğenince kendisiyle ilgilenilmesini istedi. Bunun üzerine Kazasker Kemalpaşazâde Bursa'daki Bayezid Paşa Medresesi müderrisliğine tayinini teklif etti. Ancak Âhî, çevresinin telkinlerine kapılarak bu vazifeyi küçümsedi ve kabul etmedi. İlgisinin kötüye kullanılmasına kızan padişah, ona yeni bir görev verilmesini istemedi. Uzunca bir süre sonra Karaferye Medresesi'ne müderris tayin edildi. Bu sırada Manastır'da, şair Hâverî'nin kız kardeşiyle evlendi ve çok geçmeden Karaferye'de öldü.

Âhî'nin hayatında görülen düzensizlikler eserlerine de yansımıştır. İlk eseri, *Hüsrev ü Şîrin* adıyla anılan *Hikâyet-i Şîrin ü Pervîz ve Rivâyet-i Gülgün u Şebdîz* mesnevisidir. Ancak Âhî'nin böyle bir eser yazmaya başladığını duyan Nakşî şeyhi Mahmud Efendi, Hüsrev'in ateşe tapan ve Hz. Peygamber'in mektubunu yırtan bir hükümdar olması sebebiyle övülmesinin câiz olmayacağını

öne sürerek şairi uyardı ve onu eseri tamamlamaktan vazgeçirdi. Daha sonra Karaferye'de müderrisken Fenârîzâde Muhyiddin Mehmed Şah Çelebi'nin teşvikiyle, Anadolu sahasında türünün en güzel örneği olarak kabul edilen *Hüsrev ü Dil* mesnevisine başladı. Fakat bu eserini de tamamlamadan öldü.

Kaynaklar, Âhî'yi devrinin iyi şairleri arasında kabul ederler. Özellikle Fettâh-ı Nîşâbü'rî'nin (ö. 853/1449) aynı addaki eserinin tercümesi olan *Hüsrev ü Dil*, Âhî'nin bildirdiğine göre Lâmiî'nin eserine üstün tutulmuştur. Âhî, daha çok mesnevi şairi olarak tanınmış ve mesnevileri diğer şiirlerine tercih edilmiştir. Yakın dostu olan Bursalı şair Celîlî ile birlikte döneminin en ünlü harâbâtî şiirler nâzımıdır. Arkadaşları arasında Vassî, Revânî, Mesîhî, Şem'î, Zâtî ve Celîlî gibi devrin ünlü şairlerini saymak mümkündür.

Eksik bir nüshası İstanbul Üniversite-si Kütüphanesi'nde (TY, nr. 1942/2) bulunan divanı henüz yayımlanmamıştır. *Hüsrev ü Dil* ise Çaylak Teflik tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1287). Latîfî'nin, Şeyhî'ye nazire olarak yazıldığını ve bazı bölümlerinin şair tarafından daha sonra kaleme alınan *Hüsrev ü Dil*'de kullanıldığını söylediği *Hüsrev ü Şîrin*'in bugün bilinen herhangi bir nüshası yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire* (nşr. Mehmed Şükrî), İstanbul 1325, s. 108; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ* (nşr. G. M. Meredith—Owens), London 1971, vr. 51^a-53^a; Latîfî, *Tezkire*, s. 97; Beyânî, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 757, vr. 14^a; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 20^a; Kınalîzâde Hasan Çelebi, *Tezkire*, I, 191; *Osmanlı Müellifleri*, II, 67; Gibb, *HOP*, II, 296; S. Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 20; Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrin'i*, İstanbul 1963, s. 44; a.mlf., "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şîrin ve Ferhad ü Şîrin Hikâyesi", *TDED*, IX (1959), s. 65-88; Köprülüzâde Fuad, "Harâbât Erenleri: Ahî", *Yeni Mecmua*, III, İstanbul 1918, s. 25-26; "Ahî", *İA*, I, 157; "Ahî", *El²* (İng.), I, 257; Mehmed Çavuşoğlu, "Ahî", *TDEA*, I, 50-51.

MUSTAFA İSEN

AHÎ BABA

Ahîlik teşkilâtının bir şehirdeki en büyük reisi.

Bir şehirde ne kadar esnaf teşekkülü varsa her birinin ayrı reisleri olup en büyüğüne ahî baba denirdi. Ahî babaların tayini belli usuller çerçevesinde ya-

